

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПРЕСИВНОГО МОВЛЕННЯ У БЕЗМОВЛЕННСВИХ ДІТЕЙ

Стаття містить аналіз сучасних досліджень, спрямованих на вивчення теоретичних засад формування експресивного мовлення у безмовленневих дітей. Останнім часом в Україні логопеди акцентують на збільшенні кількості дітей, в яких відсутнє мовлення. Загальним для всіх цих дітей є відсутність мотивації до спілкування, невміння орієнтуватися в ситуації, підвищена емоційна виснаженість. У процесі викладу матеріалів статті зазначено, що на початкових етапах роботи із безмовленневими дітьми цілі та завдання її будуть подібними, незалежно від етіопатогенезу та механізмів мовленнєвого порушення (розвиток мовленнєвої ініціативи, створення мотивації до мовленнєвої діяльності одночасно зі збагаченням внутрішнього і зовнішнього лексику; формування у дитини здатності до створення внутрішнього плану, програми висловлювання). Розширення та збагачення словникового запасу відбувається шляхом засвоєння різних частин мови: іменників, дієслів, прикметників, прислівників. Метою подальших етапів мовленнєвого розвитку є формування фразового та зв'язного мовлення. Корекційну роботу з розвитку мовлення варто проводити поетапно з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Ключові слова: експресивне мовлення, безмовленневі діти, стимулювання, мотивація, мовленнєве висловлювання.

Останнім часом в Україні логопеди акцентують на збільшенні кількості дітей, в яких відсутнє мовлення. Ці діти, як правило, мають комплексне органічне порушення. Їх група неоднорідна. У неї входять діти з моторною та сенсорною алалією, анартрією, раннім дитячим аутизмом, інтелектуальною недостатністю, порушенням слуху. Загальним для всіх цих дітей є відсутність мотивації до спілкування, невміння орієнтуватися в ситуації, підвищена емоційна виснаженість. Ці діти мають загальну моторну незграбність, зниження працездатності, уваги, пам'яті, рухову розгальмованість або загальмованість. Все це заважає повноцінному розвитку мовлення і взаємодії дитини з навколишнім світом.

Із точки зору нейропсихологічного підходу, труднощі безмовленневих дітей пов'язані із внутрішньоутробною або ранньою дисфункцією певних структур головного мозку (насамперед стовбурових). Тому для розвитку їх психічних функцій і профілактики вторинних відхилень у структурі дефекту необхідна своєчасна та комплексна робота.

Проблему дизонтогенезу мовленнєвої діяльності у дітей із тяжкими порушеннями мовлення досліджували О. Вінарська, Н. Жукова, Л. Журба, Д. Ісаєв, О. Корнєв, В. Лукашук, Л. Мастоюкова, Є. Соботович, В. Тарасун, Т. Філічева, М. Шеремет тощо. Дослідження функціонування мовленнєвої здібності у дітей із загальним недорозвиненням мовлення представлено в роботах Т. Візель, Ж. Глозман, Б. Гриншпун, Г. Жаренкової, Н. Жукової, Р. Левіної, А. Маркової, Н. Мікляєвої та ін.

На думку нейропсихологів і нейрофізіологів Р. Левіної, А. Семенович, Г. Волкової, В. Ковшікова, Є. Соботович, З. Агранович, необхідною передумовою для забезпечення цілісної психічної діяльності є формування спільної роботи півкуль головного мозку. Вербальна діяльність організовує взаємозв'язок центрів сприймання мовлення (центр Верніке) та її відтворення – вимови (центр Брока) і локалізується у правшів у лівій півкулі. Кожна з півкуль формує свої принципи організації мовлення: права півкуля формує цілісність смислового змісту, забезпечує емпіричне і образне (метафоричне) мислення, створює асоціації на основі наочно-чуттєвих уявлень про предмет; ліва півкуля забезпечує теоретичне мислення, граматичне оформлення і висловлювання та характеристику властивостей предмета [4, с. 24].

На сучасному етапі вітчизняною логопедією накопичений великий досвід діагностики та корекції порушень імпресивного мовлення в дітей із різними мовленневими порушеннями (Е. Бейн, Т. Горюнова, Р. Жаренкова, Р. Лаласва, Р. Левіна, Л. Спірова, Н. Трауготт, Т. Філічева, Г. Чиркіна та ін.). Дослідники вважають, що одним із провідних напрямів роботи з розвитку мовлення дітей є формування мотивації до вербального спілкування.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади формування експресивного мовлення у безмовленневих дітей.

Як зазначають фахівці галузі логопедії, для повноцінного розвитку мовлення необхідні: вроджена мовленнєва здатність, первинно збережений інтелект, стимули із зовнішнього середовища, мотивація до мовленнєвого висловлювання та повноцінність функціонування провідних шляхів між окремими аналізаторами, за допомогою яких передається інформація.

І. Марченко доводить, що навчання та виховання дитини із тяжкою мовленнєвою патологією має здійснюватися з позиції індивідуально диференційованого підходу, що передбачає особливості розвитку кожної дитини, з одного боку, і особливості групи загалом, з іншого. Зміст корекційного навчання визначається рівнем психофізичного, в тому числі і мовленнєвого, розвитку дитини [5, с. 52].

На початкових етапах роботи із безмовленневими дітьми цілі та завдання її будуть подібними, незалежно від етіопатогенезу та механізмів мовленнєвого порушення. На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти актуальною є розробка освітніх програм і педагогічних технологій, що забезпечують всебічний розвиток дітей із порушеннями в розвитку.

Основними завданнями логопедичної роботи з безмовленнєвими дітьми на початкових етапах О. Грибова визначає розвиток мовленнєвої ініціативи, створення мотивації до мовленнєвої діяльності одночасно зі збагаченням внутрішнього і зовнішнього лексику, формування у дитини здатності до створення внутрішнього плану, програми висловлювання (спочатку – примітивного) [2, с. 18].

На початковому етапі роботи з дітьми із ТПМ вирішуються такі завдання:

- 1) стимуляція мовленнєвої та психічної активності;
- 2) розвиток емоційного спілкування з дорослим (експресія педагога на кожному з етапів заняття сприяє розвитку вміння наслідувати й емоційно налаштовує дітей на сприймання і відтворення мовлення);
- 3) удосконалення здатності до наслідування дій (ехопраксія) дорослого й однолітків та мовленнєвому наслідуванню – ехолалії;
- 4) розвиток і корекція психофізіологічної основи мовленнєвої діяльності: різних видів сприймання, фізіологічного та мовленнєвого дихання, артикуляційних навичок;
- 5) формування мотиваційно-спонукального рівня мовленнєвої діяльності;
- 6) формування внутрішнього та зовнішнього лексику (номінативного, предикативного і атрибутивного), що забезпечує мінімальне спілкування;
- 7) формування початкових навичок граматичного (морфологічного і синтаксичного) структурування мовленнєвого висловлювання;
- 8) профілактика виникнення вторинних мовленнєвих порушень [6, с. 220].

Для реалізації завдань логопедичної роботи із безмовленнєвими дітьми використовують такі засоби: ігри та вправи на активізацію усіх вищих психічних функцій; ігри та вправи на регуляцію м'язового тону дітей, що дають змогу коригувати поведінку дітей, впливати на емоційно-особистісну сферу; самостійну ігрову діяльність; ігри, які формують структуру мовленнєвої діяльності на всіх рівнях (від мотиваційно-спонукального до виконавчого); організоване корекційно-розвивальне середовище; організоване сімейне виховання дітей.

А. Бітова зазначає, що під час емоційного збудження у дитини підвищується рухова активність, а це, своєю чергою, викликає у неї почуття радості. Практика показує, що активні рухи ліктьового і плечового суглобів руки викликають найбільш сильний руховий імпульс, який легко поєднується з мимовільним різким видихом, а він, своєю чергою, з мимовільною голосовою реакцією. Поєднання останньої з різким рухом сприяє залученню в роботу механізму управління мовленням. Відчувши можливість вільного мимовільного вимовлення звуку в момент руху (кидка), дитина вдосконалює свої мовленнєві можливості, підбирає різні емоційні вигуки, наслідуючи логопеда [1, с. 45].

Одночасно із вдосконаленням мовленнєвих можливостей ускладнюються і примножуються рухи руки, переходячи від активності плечового і ліктьового суглобів до дрібної моторики пальців. Поступова модифікація природної голосової реакції в мовленнєві звуки, склади, слова допомагає вибудовувати граматично вірне розгорнуте мовлення.

Вся робота з формування і розвитку мовлення базується на доступному для дитини вираженні думок і бажань (жести, супроводжувані звуком). Кожен звук супроводжується рухом, а кожен рух – звуком [3, с. 26].

Працюючи над стимуляцією мовленнєвого розвитку безмовленнєвих дітей, варто дотримуватися таких дидактичних принципів:

- принцип комплексності (лікарі, інструктор ЛФК, інструктор із фізичної культури, музичний керівник, вихователь, батьки);
- принцип опори на різні аналізатори (зоровий, слуховий, кінестетичний, руховий);
- принцип опори на збережені ланки порушеної функції, компенсаторні можливості;
- принцип поетапного формування розумових дій (за П. Гальперінім);
- принцип врахування зони найближчого розвитку (за Л. Виготським).

Робота зі стимуляції мовленнєвого розвитку немовленнєвих дітей – тривалий і важкий процес. Він включає в себе численні напрями та різноманітні її види: корекційні, виховні, навчальні, розвивальні.

Зважаючи на завдання розвитку мовлення, варто підбирати методи і прийоми, спрямовані на розвиток мовленнєвої активності дошкільників. Науковці (Є. Перовський, Є. Голант, Д. Лордкіпанідзе та ін.) виділяють три групи методів: словесні, наочні, практичні (наочні методи: спостереження за живими об'єктами; спостереження в природі; екскурсії; розглядання іграшок, предметів і картин; образотворча наочність; практичні методи: дидактичні ігри та вправи; пальчикові ігри; ігри хороводів; гри-драматизації; інсценування; ігри-сюрпризи; ігри з правилами; словесні методи: читання потішок, віршів, казок із використанням наочності; читання і розповідання оповідань, заучування віршів з використанням наочності).

На початковому етапі логопедом ставиться низький рівень вимог до мовлення дитини. Він стежить тільки за тим, щоб дитина вимовляла лише доступні та бажані слова, не відчувала труднощів у підборі мовленнєвих засобів. Якщо виникають мовленнєві труднощі, логопед дає зразок, стимулює мовлення дитини та створює постійну ситуацію успіху.

При переході до роботи над «стилем», використовуючи вміння вимовляти звук у момент дії, формується складова структура шляхом повторення однакових звуків і рухів. Увагу дитини варто звертати на необхідність чіткої вимови звуків і складів протягом кількох повторень.

При роботі над «словом» діти знайомляться з ритмічним малюнком висловлювання, римою, мелодикою мови. Кожне своє висловлювання логопед має вимовляти співучо, перебільшуючи інтонацію. У подальшому в лексику дитини поступово вводяться нові слова [6, с. 219].

У процесі формування лексики немовленнєвих дітей варто враховувати такі принципи: словник дитини розвивається паралельно з розвитком розумових операцій та на їх основі; багаторазове повторення нового слова (як показали дослідження М. Полякової, з боку дорослого потрібно від 70 до 90 повторень нового слова, перш ніж у дитини закріпиться його самостійне вживання); формування лексичної складової частини відбувається на кожному занятті та у вільній діяльності [7, с. 34].

Розширення та збагачення словникового запасу відбувається шляхом засвоєння різних частин мови: іменників, дієслів, прикметників, прислівників. Лексичний матеріал охоплює найбільш важливі та близькі дитині цього віку теми. Для актуалізації словника в арсеналі педагогів і батьків має бути найрізноманітніша наочність: картинки, фотографії, муляжі.

Метою наступного етапу є формування фразового мовлення на тлі ускладнення словника і структури фрази. Цей етап найбільш важливий у психологічному плані. Дитина вже може висловлювати свої думки у вигляді інтонаційно оформленого і повноцінного за складовою характеристикою висловлювання. Основне завдання в роботі над висловлюванням – виховувати у дитини потребу в правильному звуковому оформленні свого виступу [1, с. 50].

Формування зв'язного мовлення допомагає закріпленню отриманих раніше навичок, розвитку розуміння мовлення, граматичної складової частини мовлення. Головне завдання – навчити дитину допомагати собі у важких ситуаціях жестами, кроками, стрибками, ударами.

Отже, проблема формування експресивного мовлення у немовленнєвих дітей є достатньо актуальною в умовах сьогодення. Дослідники проблеми формування мовленнєвого висловлювання зазначають, що одним із важливих етапів розвитку мовлення є стимулювання мотивації до вербального спілкування. Формою організації дітей можуть бути як спеціально організовані заняття, так і повсякденне життя дітей. Стимулювання активного мовлення дитини досягається шляхом комплексного використання різноманітних прийомів і методів (словесних, наочних, практичних). Наступними етапами розвитку мовлення є збагачення словникового запасу, формування фразового та зв'язного мовлення. Корекційну роботу з формування експресивного мовлення варто проводити поетапно з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні проблеми формування мотивації до вербального вираження думок у немовленнєвих дітей.

Використана література:

1. Битова А. Л. Формирование речи у детей с тяжёлыми речевыми нарушениями: начальные этапы работы / А. Л. Битова // Особый ребёнок: исследования и опыт помощи: Научно-практический сборник. – Москва : Центр лечебной педагогики, 1999. – Вып. 2. – С. 44–52.
2. Грибова О. Е. Что делать если ваш ребёнок не говорит / О. Е. Грибова. – Москва : Айрис-пресс, 2004. – 48 с.
3. Дедухина Г. В. Учимся говорить. 55 способов общения с неговорящим ребёнком / Г. В. Дедухина, Е. В. Кирилова. – Москва : Издательский центр «Техинформ» МАИ, 1997. – 88 с.
4. Кузьмина Н. И. Воспитание речи у детей с моторной алалией / Н. И. Кузьмина, В. И. Рождественская. – Москва, 1977. – 43 с.
5. Марченко І.С. Особливості логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення / І.С. Марченко // Логопедія. – 2013. – № 3. – С. 52–56.
6. Никитенко А. В. Приёмы активизации речевой деятельности у неговорящих детей [Текст] / А. В. Никитенко, Е. А. Фролова // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2015 г.). – Пермь: Меркурий, 2015. – С. 218–222.
7. Полякова М. А. Как правильно учить ребёнка говорить / стимулирование развития речи детей, предупреждение и коррекция речевых нарушений, постановка речи у неговорящих детей / М. А. Полякова. – Москва : ЛОГО ЭЙДОС, 2014 – 68 с.

References:

1. Bitova A. L. Formirovaniye rechi u detey s tyazhelyimi rechevymi narusheniyami: nachalnyye etapy raboty / A. L. Bitova // Osobyu rebenok: issledovaniya i opyt pomoshchi: Nauchno-prakticheskiy sbornik. – Moscow : Tsentr lechebnoy pedagogiki, 1999. – Vyp. 2. – S. 44–52.
2. Gribova O. E. Chto delat esli vash rebenok ne govorit / O. E. Gribova. – Moscow : Ayris-press, 2004. – 48 s.
3. Dedyukhina G. V. Uchimsya govorit. 55 sposobov obshcheniya s negovoryashchim rebenkom / G. V. Dedyukhina, E. V. Kirilova. – Moscow : Izdatelskiy tsentr «Tekhinform» MAI, 1997. – 88 s.
4. Kuzmina N. I. Vospitaniye rechi u detey s motornoy alaliyey / N. I. Kuzmina, V. I. Rozhdestvenskaya – Moscow, 1977 – 43 s.
5. Marchenko I. S. Osobly'vosti logopedy'chnoy roboty' z dit'my' doshkil'nogo viku z tyazhky'my' porushennyamy' movlennya / I. S. Marchenko // Logopediya. – 2013. – № 3. – S. 52–56.
6. Nikitenko A.V. Priyemy aktivizatsii rechevoy deyatelnosti u negovoryashchikh detey [Tekst] / A. V. Nikitenko, E. A. Frolova // Problemy i perspektivy razvitiya obrazovaniya: materialy VI Mezhdunar. nauch. konf. (g. Perm. aprel 2015 g.). – Perm: Merkuriiy, 2015. – S. 218–222.
7. Polyakova M. A. Kak pravilno učit rebenka govorit / stimulirovaniye razvitiya rechi detey. preduprezhdeniye i korrektsiya rechevykh narusheniy. postanovka rechi u negovoryashchikh detey / M. A. Polyakova – Moscow : LOGO EYDOS, 2014 – 68 s.

Зелинская-Любченко Е. А. Теоретические основы формирования экспрессивной речи у безречевых детей

Статья содержит анализ современных исследований, направленных на изучение теоретических основ формирования экспрессивной речи у безречевых детей. В последнее время в Украине отмечается увеличение количества детей, у которых отсутствует речь. Общим для всех этих детей является отсутствие мотивации к общению, неумение ориентироваться в ситуации, повышенная эмоциональная истощаемость. В ходе изложения материалов статьи указано, что на начальных этапах работы с безречевыми детьми цели и задачи будут подобными, независимо от этиопатогенеза и механизмов речевого нарушения (развитие речевой инициативы, создание мотивации к речевой деятельности одновременно с обогащением внутреннего и внешнего лексикона; формирование у ребенка способности к созданию внутреннего плана, программы высказывания). Расширение и обогащение словарного запаса происходит за счет усвоения различных частей речи: существительных, глаголов, прилагательных, наречий. Целью следующих этапов речевого развития является формирование фразовой и связной речи. Коррекционную работу по развитию речи следует проводить поэтапно с учетом индивидуальных особенностей каждого ребенка.

Ключевые слова: экспрессивная речь, безречевые дети, стимулирование, мотивация, речевое высказывание.

Zelinska-Liubchenko K. O. Theoretical bases of the formation of expressive speech in speechless children

The article contains an analysis of modern studies aimed at studying the theoretical foundations for the formation of expressive speech in speechless children. Recently, there has been an increase in the number of children in Ukraine who have no speech. Common to all these children is the lack of motivation to communicate, inability to navigate the situation, increased emotional exhaustion. During the presentation of the materials of the article it is stated that at the initial stages of work with speechless children the goals and tasks will be similar, regardless of etiopathogenesis and mechanisms of speech disturbance (development of speech initiative, creation of motivation for speech activity simultaneously with enrichment of internal and external lexicon; the formation of a child's ability to create an internal plan, program utterances). Expansion and enrichment of the vocabulary occurs due to the assimilation of various parts of speech: nouns, verbs, adjectives, adverbs. The goal of the following stages of speech development is the formation of phrase and coherent speech. Corrective work on the development of speech should be carried out in stages, taking into account the individual characteristics of each child.

Key words: expressive speech, speechless children, stimulation, motivation, speech utterance.